

ЮВЕНАЛЬНА ПРОБАЦІЯ ЯК МЕХАНІЗМ ПОДОЛАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ

JUVENAL PROBATION AS A MECHANISM FOR OVERCOMING JUVENILE DELINQUENCY

Гриценко Є.С., студентка 5 курсу

*Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Стаття присвячена висвітленню питань ефективності роботи інституту пробації як механізму запобігання злочинності серед неповнолітніх. Проаналізовано законодавчу базу як основу діяльності служби пробації, встановлено взаємозв'язок між системою наглядових і соціально-виховних заходів і змінами в процесі виправлення й ресоціалізації у бік покращення. З'ясовано позитивний соціальний ефект на суб'єктів пробації. Доведено прогресивність і виправданість ідеї запровадження інституту пробації як інструменту гуманізації сфери кримінальної юстиції.

Ключові слова: пробація, ювенальна пробація, пробація щодо неповнолітніх, злочинність неповнолітніх, пробаційні заходи до неповнолітніх, ресоціалізація засуджених.

В статье исследуется вопрос эффективности работы института пробации как механизма предотвращения преступности среди несовершеннолетних. Проанализирована законодательная база как основа деятельности службы пробации, установлена взаимосвязь между системой надзорных и социально-воспитательных мер и изменениями в процессе исправления и ресоциализации в сторону улучшения. Определен положительный социальный эффект на субъектов пробации. Доказаны прогрессивность и оправданность идеи введения института пробации как инструмента гуманизации сферы уголовной юстиции.

Ключевые слова: пробация, ювенальная пробация, пробация по несовершеннолетним, преступность несовершеннолетних, пробационные меры к несовершеннолетним, ресоциализация осужденных.

The article is devoted to the coverage of the following issue – the relationship between the phenomenon of juvenile delinquency and institute of probation as an instrument of prevention and reducing the level of such crime.

Nowadays there are positive changes in the approach to punishing minors who come into conflict with the law. The system of probation bodies is aimed at ensuring the security of society by amending convicted persons, preventing them from committing repeated criminal offenses and providing the court with information that objectively characterizes the accused, with a view to taking the most proportionate and humane measure of responsibility by the court.

Minors, as special social strata, are forming basis for the present and future Ukrainian nation, and the change in the anti-social arrangements of the consciousness of this category of criminals in order to rehabilitate and reintegrate children who have committed an offense to the community should take place under the auspices of mercy.

World practice proves that the principle of “punishment, but not imprisonment”, which is further transformed into re-education and the prevention of repeated crime, is successfully implemented through a legal probation institution.

The main idea – not to punish, but to help in the rehabilitation and re-socialization of the juvenile – is covered through the use of the system of alternative types of punishment in combination with surveillance and socio-educational measures. Thus, juvenile probation acts as the effective system of supervisory, social, educational and preventive measures that will allow the effective prevention of juvenile delinquency.

Key words: juvenile delinquency, restorative justice, probation, reconciliation, prevention, juvenile justice, alternative punishments.

Подолання злочинності неповнолітніх є одним із найбільш соціально гострих питань українського суспільства. За останні 15 років спостерігається тенденція скорочення злочинів, учинених неповнолітніми. До 2004 р. щороку в Україні реєструвалося 31–33 тис. злочинів, учинених неповнолітніми та за їхньою участю. З 2005 р. кількість таких злочинів скоротилася до 26,5 тис., а у 2006 р. цей показник сягнув 20 тис. Із 2009 р. тенденція до зниження стала ще більш помітною: зареєстровано 15445 злочинів, учинених неповнолітніми (питома вага – 5,2%), надалі у 2010 р. – 17342 злочинів (питома вага – 5,3%) [1], у 2011 р. – 17846 (питома вага – 5,6%), у 2012 р. (до 20.11.2011) – 14238 злочинів (питома вага – 5,0%) [2]. Упродовж 2013–2018 рр. статистичні дані виглядали так: у 2013 р. кількість злочинів серед неповнолітніх становила 8781 (питома вага – 1,5%), у 2014 р. – 7467 (питома вага – 1,4%), у 2015 р. – 6647 (1,3%), у 2016 р. – 5230 (0,9%), у 2017 р. – 5608 (1,1%), у 2018 р. – 4750 (0,9%) [3]. Попри видиму позитивну тенденцію, маємо зазначити, що таке зменшення рівня злочинності серед неповнолітніх зумовлене не лише його фактичним зниженням, а й послідовним зменшенням кількості населення, міграційними процесами серед молодого покоління, відсутністю офіційної статистики з регіонів зони проведення антитерористичної операції – окупованих частин Луганської та Донецької областей, АРК.

Неповнолітні як особлива соціальна верства є формуючою основою сучасного та майбутнього української

нації, тому зміна антисуспільних настанов свідомості цієї категорії злочинців задля реабілітації та реінтеграції дітей, які вчинили правопорушення, у громаді має проходити під егідою милосердя.

Світова практика доводить, що принцип «покарати, а не ув'язнити», що далі трансформується в перевиховання й застереження від повторного вчинення злочину, вдало втілюється через правовий інститут пробації. Інститут пробації в Україні запроваджений у 2015 р., коли набув чинності Закон України «Про пробацію». Це означає створення нової системи роботи з неповнолітніми, які потрапили в конфлікт із законом. Тобто ув'язнення у вигляді позбавлення волі застосовується як крайній захід кримінально-правової відповідальності.

Такий інститут, як ювенальна пробація, є досить новим і прогресивним у правовій системі України, а отже, малодослідженим. Деякі науковці, такі як І.Г. Богатирьов, В.М. Бурдін, В.В. Василевич, В.В. Землянська, В.В. Коваленко, Т. Маршал, І.М. Михайлова, М.І. Хавронюк, Д.В. Ягунов та ін., розвивали наукові положення про практичні аспекти реалізації пробації в Україні. Проте дослідники недостатньо уваги приділили питанням ролі інституту ювенальної пробації як чинника запобігання злочинам, учиненим неповнолітніми.

Метою дослідження є аналіз діяльності впровадженого інституту ювенальної пробації як ефективного інструменту виправлення неповнолітніх засуджених, запобі-

гання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень, а також їх ресоціалізації та реінтеграції.

Пробація (від лат. Probatio – випробування) – юридична категорія міжнародного права, що визначає назву й діяльність інституту, компетенція якого історично полягала в організації роботи з особами, визнаними винними в учиненні кримінального правопорушення й засудженими до покарання, виключаючи позбавлення волі, або звільненнями з-під варті. На думку І.М. Михайлової, в широкому сенсі є можливим розуміння інституту пробації як форми соціально-правового контролю, що об'єднує заходи виховного впливу на злочинців, які перебувають на волі в умовах випробування [4].

Сутність пробації полягає в запровадженні певного кола обмежень та обов'язків, що накладаються судом на правопорушника з метою його соціальної реабілітації [5].

Законодавчим визначенням пробації є система наглядових і соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до засуджених, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, і забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого.

Згідно зі ст. 12 Закону, пробація щодо неповнолітніх – це пробація стосовно осіб віком від 14 до 18 років, здійснюється з урахуванням вікових і психологічних особливостей неповнолітніх [6].

Нині метою побудови в Україні ефективно діючої системи органів кримінальної юстиції щодо неповнолітніх є додержання законності, обґрунтованості та справедливості кожного ухваленого рішення щодо неповнолітньої особи, яка потрапила в конфлікт із законом, пов'язаного з її перевихованням та подальшою реінтеграцією й соціальною підтримкою. Принципами такої системи мають слугувати: 1) автономність у системі правосуддя; 2) права дитини як основа її формування; 3) альтернативність у виборі заходів, відмінних від покарань; 4) профілактика правопорушень; 5) захист держави, суспільства, особи; 6) залучення громадськості та сім'ї в процес перевиховання й ресоціалізації.

З 2010 р. в рамках україно-канадського партнерства щодо проекту реформування системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх напрацьовано методики та програми роботи, які застосовуються в ювенальній пробації, а також розроблена модель центру ювенальної пробації. Нормативною базою є Указ Президента України «Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні» від 24.05.2011 № 597/2011 і Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні» від 12.10.2011 № 1039-р. На момент прийняття цих двох нормативно-правових актів не було розроблено засадничих положень щодо створення окремої інституції, такої як пробаційний орган, але було закладено основи щодо його подальшого формування. У розділі «Основні заходи з розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх» у вищезгаданому Указі Президента України передбачено перелік таких пробаційних заходів: 1) удосконалення превентивної та профілактичної роботи; 2) створення ефективної системи реабілітації неповнолітніх, які вчинили правопорушення, з метою їх перевиховання й ресоціалізації. У Розпорядженні Кабінету Міністрів України затверджено план заходів щодо реалізації Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні. Центральним положенням є пункт 4 Розпорядження – створення служби пробації, однією з функцій якої має бути забезпечення належного патронажу неповнолітніх, що відбувають покарання у спеціальних виховних установах або звільнені з них, сприяння їх соціальній адаптації та реінтеграції [7; 8]. Цей захід нормативно-правового забезпечення мав бути реалізований впродовж IV кварталу 2011 р. до кінця 2012 р.

Фактично перші центри ювенальної пробації були створені з 2017 р. й нині їх функціонує 14 (Дніпро, Кривий Ріг, Запоріжжя, Мелітополь, Маріуполь, Київ, Житомир, Львів, Рівне, Одеса, Миколаїв, Харків, Кропивницький, Полтава), їхню діяльність забезпечує персонал у кількості чотирьох осіб: начальник, інспектор, соціальний працівник, психолог [9]. Діяльність цих органів із питань пробації регулюється насамперед Законом України «Про пробацію» від 05.02.2015 № 160-VIII і Типовим положенням про сектор ювенальної пробації, затвердженим Наказом Міністерства юстиції України від 18.08.2017 № 2649/5. Сектор ювенальної пробації (далі – Сектор) є уповноваженим органом з питань пробації, який забезпечує реалізацію державної політики у сфері виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, та пробації щодо неповнолітніх. Сектор безпосередньо підпорядковується Державній установі «Центр пробації» (далі – Центр пробації) та є відокремленим підрозділом без права юридичної особи [10]. Головна мета таких центрів – впровадження й реалізація пробаційних програм на основі міжнародних стандартів щодо захисту інтересів держави, суспільства та людини з використанням заходів, націлених на виправлення засуджених (умовно-засуджених) неповнолітніх осіб віком від 14 до 18 років, профілактику й запобігання вчиненню ними повторних кримінально-караних діянь.

Центри за стандартом ефективної моделі ювенальної пробації, відповідно до даних Міністерства юстиції України, втілюють свої завдання та функції у формі оцінювання ризиків і потреб неповнолітніх, складають досудову доповідь щодо таких осіб, формують процедури роботи персоналу ювенальної пробації, розробляють методики гендерно-орієнтованої роботи з неповнолітніми, когнітивно-поведінкового підходу, мотиваційного консультування та корекційно-профілактичних програм «Управління гнівом», «Учимося керувати емоціями», «Вибір до змін», «Життєві навички». Крім того, вже розроблені спеціальні інструменти пробації з огляду на вікові та соціально-психологічні особливості цієї категорії засуджених: оцінювання ризику повторного кримінального правопорушення, досудова доповідь, пробаційні програми.

Статистичні дані ілюструють, що з початку року на 01.03.2019 у межах досудової пробації для складання досудових доповідей надійшло 468 ухвал суду, складено 302 досудові доповіді, 270 з них підготовлено за участю обвинуваченого, 278 – з висновком про можливість виправлення без обмеження або позбавлення волі. У рамках наглядової пробації 1228 неповнолітніх осіб пройшло по обліку, 1002 особи перебувають на обліку, 166 осіб є клієнтами ювенальних секторів, 970 осіб звільнені від відбування покарання з випробуванням, 32 особи засуджені до покарання у вигляді громадських робіт, щодо 1 особи скасовано звільнення відбування покарання з випробуванням, 6 осіб засуджені, які вчинили повторні злочини після ознайомлення з порядком та умовами відбування покарання [9]. У цьому контексті потрібно також звернути увагу на такий вид пробації, як пенітенціарна, що проявляється в наданні соціальної допомоги неповнолітнім, які звільняються з місць позбавлення волі. Але, на жаль, на підтвердження ефективності пробаційної служби в цьому напрямі неможливо навести статистичні дані.

Ядром пробаційної діяльності щодо неповнолітніх є реалізація пробаційних програм, що є комплексом заходів, спрямованих на корекцію соціальної поведінки або її окремих проявів, формування соціально сприятливих змін особистості. Міністерством юстиції затверджені пробаційні програми для неповнолітніх суб'єктів пробації Наказом від 11.06.2018 № 1797/5: «Зміна прокримінального мислення», «Подолання агресивної поведінки», «Попередження вживання психоактивних речовин». Пробація щодо неповнолітніх здійснюється уповноваженим органом

пробації спільно з органами і службами у справах дітей, спеціальними установами та закладами, що здійснюють їх соціальний захист і профілактику правопорушень. Також до суспільно-виховної роботи з такими особами можуть залучатися їхні батьки або законні представники.

На виконання до центру, який є підрозділом органу пробації, надходять відповідні рішення суду. Згідно із цим рішенням, працівники сектору викликають засудженого, ознайомлюють із порядком та умовами або відбування покарання або звільнення від відбування покарання з випробуванням, а також проводять соціально-виховну роботу за індивідуальним планом з урахуванням оцінки ризику й потреб неповнолітнього. Показовим є те, що всі відвідувачі центру є його клієнтами, до них не ставляться як до злочинців, тобто ставлення до неповнолітніх тут суттєво відрізняється від ставлення в місцях позбавлення волі. Кваліфікований і спеціально підготовлений персонал центрів ювенальної пробації з урахуванням особливостей підліткового віку, спираючись на теорії формування протиправної поведінки підлітків і розроблені методики оцінювання ризиків учинення повторного кримінального правопорушення: 1) проводить інтерв'ю з неповнолітніми з метою збирання інформації, встановлення контакту й підтримки довірливих стосунків із цими особами; 2) забезпечує ознайомлення неповнолітніх із просвітницько-профілактичними програмами; 3) здійснює когнітивно-поведінкове втручання та роботу з підлітками з огляду на їхній травматичний досвід; 4) проводить мотиваційне консультування.

За допомогою застосування індивідуального підходу до неповнолітніх, що потрапили в конфлікт із законом, і нейтралізуючи фактори, що сприяли вчиненню ними правопорушень, можна суттєво зменшити ризики повторного скоєння злочину й ув'язнення таких осіб. Статистика доводить, що лише 1,5% підлітків, які перебували на

обліку органів пробації та отримували допомогу в центрах ювенальної пробації, повторно вчинили злочини.

Ключовий момент ювенальної пробації – ресоціалізація й виправлення засуджених неповнолітніх – відбувається в громаді, без ізоляції від суспільства, відриву від сім'ї, спілкування з однолітками, що запобігає завданню шкоди психоемоційному стану особи та не призводить до деформації свідомості й цінностей.

Завдяки гуманізації підходу до покарання неповнолітніх осіб через застосування інституту пробації можна виокремити низку суттєвих змін: 1) задіяність неповнолітніх у різних видах суспільно корисної діяльності, що прищеплює позитивне ставлення до виконання своїх обов'язків і формує почуття відповідальності за скоєні вчинки; 2) вивчення нових форм соціальної взаємодії; 3) розвиток соціально корисних захоплень; 4) засвоєння приписів моральних і правових норм як власних життєвих установок; 5) психокорекція через тренінгові програм, що закладає основи знань, умінь, навичок і настанов, необхідні для зміни ризикованої поведінки.

В умовах сьогодення українське суспільство зіштовхнулося з потребою у формуванні нової системи кримінальної юстиції стосовно неповнолітніх, що відповідає міжнародним стандартам. Однією з ключових ланок у цій системі є інститут пробації. Пробація як новий інструмент у механізмі запобігання злочинності серед неповнолітніх доводить свою ефективність і є цілком виправданою. Головна ідея – не покарати, а допомогти в реабілітації й ресоціалізації неповнолітнього – висвітлюється через застосування системи альтернативних видів покарань у комбінації з наглядовими та соціально-виховними заходами. Отже, ювенальна пробація є тією дієвою системою наглядових, соціальних, виховних і профілактичних заходів, яка дає змогу здійснювати ефективне запобігання злочинності неповнолітніх.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аналіз статистичних даних щодо стану та структури злочинності в Україні / Департамент інформаційних технологій МВС України. URL: http://old.mvs.gov.ua/ua/pages/172_Stan_ta_struktura_zlochinnosti_v_Ukraini_2005_2006_rr.htm.
2. Аналіз статистичних даних щодо стану та структури злочинності в Україні / Департамент інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України. URL: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/article/717134>.
3. Аналіз статистичних даних про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування / Генеральна прокуратура України. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=111482&li-bid=100820&c=edit&_c=fo.
4. Михайлова І. Пробація щодо неповнолітніх як механізм запобігання злочинам неповнолітніх. *Національний юридический журнал: теорія і практика*. 2014. С. 224–229. URL: <http://www.jurnaluljuristic.in.ua/archive/2014/6/51.pdf>.
5. Василевич В.В., Михайлова І.М. Кримінологічне обґрунтування запровадження інститутів відновного правосуддя та пробації в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 3. С. 45–49. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/7211/6.pdf>.
6. Про пробацію: Закон України від 5 лютого 2015 р. № 160-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19>.
7. Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні: Указ Президента України від 24 травня 2011 р. № 597/2011 / Президент України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/597/2011>.
8. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2011 р. № 1039-р / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1039-2011-%D1%80>.
9. Аналіз статистичних даних щодо пробації в Україні / Міністерство юстиції України. URL: http://www.probation.gov.ua/?page_id=3243#1553520003378-125089cb-984b.
10. Типове положення про сектор ювенальної пробації: Наказ Міністерства юстиції України від 18 серпня 2017 р. № 2649/5 / Міністерство юстиції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/z1031-17>.